

اصالت سنجی

مقاله ترویجی

خلاصه انگلیسی این مقاله با عنوان:

The heritage of Timurid architecture in Khorasan

در همین شماره به چاپ رسیده است.

شهرسازی ایران، دوره ۳، شماره ۴، بهار و تابستان ۱۳۹۹، صفحه ۱۱۷ - ۱۳۰

تاریخ دریافت: ۹۹/۲/۱۶، تاریخ بررسی اولیه: ۹۹/۲/۱۹، تاریخ پذیرش: ۹۹/۵/۱۱، تاریخ انتشار: ۹۹/۶/۱

میراث معماری تیموری در خراسان

الهه ابراهیمی*

کارشناس ارشد تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده: دوران حکومت تیموریان یکی از درخشان‌ترین ادوار تمدن اسلامی و دوران اعتلای هنر و معماری ایران محسوب می‌شود. سبک معماری خاص و تزئینات زیبای به جای مانده در ابنیه عصر تیموری قابل توجه است. در این دوره، معماری از نظر عظمت و غنای تزئینات به شکوفایی کم سابقه‌ای دست یافت که در بناهایی چون مدرسه غیاثیه خرگرد، مدرسه دودر و مسجد گوهرشاد قابل مشاهده هستند. مساجد و مدارس عصر تیموری و نیز آرامگاه‌های خانوادگی و بناهایی که بر قبور شخصیت‌های سیاسی و علمی این دوره ساخته شده به نوعی نمایانگر سبک معماری آن همچون سردرها و گنبد‌های مرتفع و پیازی شکل و نیز تزئینات زیبا با غلبه رنگ لاجوردی است که چشم هر بیننده‌ای را به خود جلب می‌کند. زیارتگاه‌هایی که بر قبور شیخ احمد جامی و ابوبکر تاببادی ساخته شدند از ابنیه آرامگاهی عصر تیموری در خراسان به شمار می‌روند. همچنین بناهای دیگری چون کاروانسراها، آب‌انبارها، میل و... در این دوره ساخته شد که اگرچه ممکن است بخش زیادی از این بناها از بین رفته باشد و یا در دوره‌های بعد بازسازی شده باشد اما همچنان گویای ذوق و هنر معماری عصر تیموری است. در این پژوهش به روش کتابخانه‌ای و شیوه توصیفی به بررسی معماری و تزئینات این بناها پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: دوره‌ی تیموری، خراسان، معماری، تزئینات

*مسئول مکاتبات: erhmi2293@gmail.com

۱- مقدمه

عمودی در نمادها، به طوری که چشم را به طرف بالا می‌کشاند، کشاندن طاق‌های اصلی پوشش‌ها تا زیرگنبد برای بلندتر نشان دادن سقف، ایجاد طاق‌نماهایی که دو طبقه را طی می‌کنند بدون این که در فاصله این دو طبقه قطع شوند، مانند مدرسه غیاثیه خرگرد، ایوان‌ها و سردرهای بلند بناهای عهد تیموری با کاشی‌های معرق زیبا تزئین شده‌اند و گنبد‌های پیازی شکل و شیاردار که بیشتر با کاشی‌های لاجوردی تزئین شده از مشخصات خاص این دوره است که بناهای عهد تیموری را از معماری دیگر دوره‌های تاریخی متمایز می‌سازد.

معماری عصر تیموری با الهام از سبک‌های معماری چون معماری سلجوقی به حدی از شکوفایی رسید که بناهای ساخت این دوره از زیباترین آثار تاریخی به شمار می‌روند. تاکید بر حداکثر بزرگی بناها، توجه به تنوع هم‌دردرون و هم‌در بیرون بنا، غلبه رنگ لاجوردی در تزئینات کاشی، ابداع انواع تازه گنبد و طاق، غنای تزئینات رنگی از ویژگی‌های مهم این سبک معماری جدید بود. در این دوره به روش‌هایی سعی در بلند جلوه دادن بناها می‌کردند، از جمله با ایجاد خطوط موازی و

داشتند. از جمله بناهای این دوره می‌توان به مسجد گوهرشاد که به امر بانو گوهرشاد بنا گردید و نیز مدرسه غیاثیه خرگرد که به دستور پیراحمد خوافی بنا شد، اشاره کرد. در این دوره برخلاف دوره تیمور که سفال‌های کنده‌کاری شده و لعابی یا هفت رنگ به کار برده می‌شد، استفاده از کاشی معرق گسترش یافت و کاشی هفت رنگ از رونق افتاد. در دوره‌های بعد و با روی کار آمدن جانشینان شاهرخ در خلال نیمه دوم سده نهم به دلیل مشکلات سیاسی که وجود داشت، معماری بر روال دوره شاهرخ ادامه نیافت و از کمیت ساخت وسازها کاسته شده و بیشتر بناها بدون تزیین یا با تزئینات کم ساخته شدند. کاشیکاری هفت رنگ که مقرون به صرفه بود، دوباره باب شد و سلطان حسین بایقرا و امیر علیشیرنویی حامیان اصلی این سبک بودند. اما پس از مرگ شاهرخ در نتیجه بی‌ثباتی سیاسی و اختلافات خاندانی فعالیت‌های عمرانی و توجه به معماری با رکود مواجه شد. از جمله بناهای قابل توجهی که در دوره این دو حکمران تیموری، همزمان با ساخت بناهای باشکوه و متعددی چون مدارس و مساجد بنا نهاده شد، آرامگاه‌ها بودند که امروزه از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین بناهای قرن نهم هجری قمری به حساب می‌آیند. آرامگاه‌ها که معمولاً بر مزار شاهان و عرفای این دوره ساخته می‌شد به تدریج با اضافه شدن بخش‌هایی چون مسجد، مدرسه و خانقاه گسترش می‌یافت. ساخت آرامگاه‌ها در این دوره بسیار مورد توجه سلاطین و صاحب منصبان تیموری بوده است، به گونه‌ای که در گوشه کنار قلمرو آنان آرامگاه‌هایی سربرآورده و به شیوه‌ای زیبا به تزئین آن‌ها پرداخته شده است. علاوه بر این بناها، باید به کاروانسراها و آب‌انبارهای ساخت این دوره در خراسان اشاره کرد که در این پژوهش با استفاده از اطلاعات میدانی و منابع کتابخانه‌ای، به بررسی و بیان ویژگی‌ها و تمایزات مواردی از این بناها که دارای اهمیتی بیشتر هستند، پرداخته خواهد شد. از جمله سوالاتی که در مقاله حاضر در صدد پاسخگویی

همچنین از انواع گنبد‌های چند پوش و منفرد استفاده شد و گنبد‌های سرپوش نخستین بار در این عهد ظاهر شدند که قدیمی‌ترین مورد آن در آرامگاه گوهرشاد هرات بکار رفته است.

تیمور در کنار غارت‌ها و کشتارهایی که در سرزمین‌های تحت اشتغال خود داشت تا آنجا که فرصت می‌یافت به اقدامات عمرانی به‌ویژه در سمرقند توجه داشت. وی هنرمندان و صنعتگران را از مناطق مختلف مفتوحه به سمرقند منتقل کرد که آنان در پیشرفت معماری این دوره نقش به‌سزایی داشتند (کاووسی، ۱۳۸۹: ۱۰۹). معماران نقاط مختلف ایران در شکل‌گیری معماری تیموری نقش داشته‌اند، چرا که تیمور پس از فتوحات خود، شهر سمرقند را به پایتختی انتخاب کرده و برای آبادانی آن، معماران و هنرمندان را به آنجا دعوت کرد. این هنرمندان به ایجاد بناهای متعدد اقدام کردند و سرانجام در قرن نهم، سمرقند مرکز ابداعات هنرهای اسلامی شد که با بهره‌گیری از معماری دوره‌های قبل سبکی جدید را شکل دادند که اوج رونق و پیشرفت آن را در دوره حکمرانی شاهرخ تیموری شاهد هستیم. در این عصر بنای مساجد و مدارس شبیه به هم طراحی می‌شدند که این امر ضریب تشخیص فرد بازدید کننده بنا را، دست‌کم از نمای خارجی بسیار ضعیف می‌کند. تیمور برای آبادانی شهرها به ویژه توسعه شهر سمرقند اهمیت زیادی قایل بود. استادان و معماران این دوره نیز در این فضای ایجاد شده، مهارت و ذوقشان را در این ابنیه به کار گرفتند که حاصل آن شکل‌گیری سبک خاص معماری تیموری بود، که هم مکمل شیوه‌های پیشین و هم موثر بر معماری دوره‌های بعد گردید. پس از تیمور توجه به ساخت ابنیه در دوره شاهرخ ادامه یافت چنان که عصر وی از دوران درخشان معماری تیموری در خراسان به شمار می‌رود. شاهرخ، همسرش گوهرشاد و نیز تعدادی از وزیران و امیران این دوره همچون پیراحمد خوافی و جلال‌الدین فیروزشاه فعالیت‌های عمرانی قابل توجهی

فعالیت‌های عمرانی که توسط شاهرخ و همچنین همسرش گوهرشاد آغا و همچنین الغ بیگ پرداخته شده است. تطبیق نقوش تزئینی معماری دوره تیموری در آثار کمال الدین بهزاد از مهنز شایسته فر دیگر پژوهش انجام شده در مورد معماری دوره تیموری است که در فصلنامه نگره، ش ۲۵، ۱۳۹۲ چاپ شده است و در آن به ذکر تزیینات به کار رفته در بناهای شاخص دوره تیموری چون گور امیر، مسجد بی بی خانوم و ... پرداخته شده است. فرهنگ و میراث فرهنگی/نگاهی به هنرهای اسلامی دوره تیموری از نصرالله امامی. این مقاله در نشریه مشکوه، ش ۵۳، ۱۳۷۵ چاپ شده است و نویسنده به بیان ویژگی‌های هنری عصر تیموری چون معماری، گچ بری، سفال، کنده کاری روی چاپ، نقاشی و پارچه بافی و ... پرداخته شده است. در مطالعات مذکور به بررسی کلی معماری عصر تیموری و ابنیه ساخت این دوره پرداخته شده. در این پژوهش سعی شده است با پرداختن به معماری این دوره در خراسان، به طور منسجم‌تر به بررسی نمونه‌هایی از این آثار بپردازد. در این پژوهش با استفاده از اطلاعات میدانی و منابع کتابخانه‌ای، به بررسی و بیان ویژگی‌ها و تمایزات مواردی از این بناها که دارای اهمیتی بیشتر هستند، پرداخته خواهد شد.

۳- مبانی نظری

مساجد دوره تیموری به سبک چهار ایوانی و دارای فضای باز و وسیع در داخل بودند. استفاده از کاشی در داخل مساجد یکنواختی و زیبایی خاصی به آن‌ها داده است که مسجد جامع تیموری (بی‌بی خانوم) در سمرقند بهترین نمونه‌ی آن است. از دیگر مساجد باشکوه دوره تیموری باید از مسجد گوهرشاد نام برد که بهترین و باشکوه‌ترین مسجد در عصر خود بود.

۳-۱- مسجد گوهرشاد

مسجد گوهرشاد یکی از زیباترین آثار معماری دنیا محسوب می‌شود. برخی از تزیینات این بنا به شیوه‌ی آثار و بناهای سمرقند است. بنای مذکور به نام بانی آن

بدان‌ها هستیم، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
مشخصه اصلی معماری عهد تیموری که آثار این دوره را از سایر بناها متمایز می‌سازد، چیست؟
بناهای تاریخی دوره تیموری در خراسان دارای چه ویژگی‌های معماری و تزئینی هستند؟

۲- پیشینه تحقیق

مطالعاتی که به صورت اختصاصی به معماری دوره تیموری پرداخته باشند اندک است. بیشتر منابع ضمن بررسی معماری دوره اسلامی به معماری تیموری نیز پرداخته‌اند و در کنار آن معماری مقابر و آرامگاه‌های این دوره بررسی گردیده است. مقالاتی نیز که در این مورد نوشته شده است بیشتر در قالب تک‌نگاری به بررسی برخی بناهای عصر تیموری از جمله مقابر و آرامگاه‌ها پرداخته‌اند. از مطالعات انجام شده در این زمینه می‌توان به کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌هایی اشاره کرد که به معرفی همه یا برخی از بناهای دوره تیموری پرداخته‌اند که در ذیل به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

کتاب معماری تیموری در ایران و توران از دونالد نیوتن ویلبر و لیزا گلمیک، ترجمه کرامت الله افسر و محمد یوسف کیانی، تهران، ۱۳۷۴. در این کتاب به طور مفصل به معرفی و بیان ویژگی‌های آثار و بناهای دوره تیموری در ایران و توران پرداخته و در بخش‌های پایانی کتاب عکس‌هایی را از ابنیه‌ی معرفی شده ارائه داده است. اثر دیگر معماری تیموری در خراسان از برنارد لوکین، ترجمه علی آخشینی است که در سال ۱۳۸۶ توسط بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس منتشر شده است. در این کتاب نویسنده سیر کرده تمام بناهای تاریخی در خراسان و افغانستان را بررسی کند. این کتاب پایان‌نامه دکتری نویسنده است. دیگری مقاله فعالیت‌های عمرانی تیموریان در دوره‌ی سلطنت شاهرخ میرزا (۱۴۴۷-۱۴۰۵) از پروفیسور اسماعیل آکا و ترجمه اکبر صیوری است. این مقاله در نشریه آموزش تاریخ، ش ۴۳، ۱۳۹۰ چاپ شده است. در این پژوهش به

گوهرشاد بیگم همسر شاهرخ تیموری نام‌گذاری شده است. ساخت این مسجد در سال ۸۲۱ ق/۱۴۲۷م. به سبک مساجد چهار ایوانی آغاز گردید و تکمیل آن حدود ۱۲ سال طول کشید. مسجد مذکور به وسیله معماران شیرازی و زیر نظر یکی از مهمترین معماران این دوره یعنی قوام‌الدین شیرازی (امامی، ۱۳۷۵: ۱۴۷) در مساحت ۲۷۵۰ و زیربنای آن ۶۰۴۸ متر بنا گردیده است (مقری، ۱۳۵۹: ۹۱؛ دست پاک، ۱۳۹۰: ۱۵۶). قطر گنبد آن ۱۰ متر است و همان طور که از بیرون دیده می‌شود، میان گنبد و مکعب عظیم آجری پایه‌ی آن، پیوندی از نظر فن معماری در کار نیست (داندل، ۱۳۸۷: ۷۶)

تصویر ۱. گنبد مسجد گوهرشاد

چنان که اشاره شده مسجد دارای چهار ایوان است که ایوان شمال شرقی به ایوان ساده. ایوان جنوب شرقی ایوان حاجی حسن، ایوان شمال غربی ایوان آب و ایوان چهارم ایوان مقصوره نام دارد (ویلبر، ۱۳۷۴: ۴۵۹). ایوان مقصوره بزرگترین و ۴۱ متر ارتفاع دارد. این ایوان دارای مقرنس کاری و کاشیکاری بسیار زیبایی است (مقری، ۱۳۵۹: ۹؛ دوپولو، ۱۳۶۸: ۲۶۲) که از مشخصه‌های آن کتیبه‌ای عظیم است.

تصویر ۲. ایوان جنوبی مسجد گوهرشاد

این کتیبه شامل متنی به زبان فارسی است که بایسنفر با حروف درشت سفید بر زمینه‌ای آبی رنگ طراحی کرده و در آن تاریخ تکمیل مسجد ۸۲۱ ق. ذکر شده است. عده‌ای بر این عقیده‌اند که قسمت زیادی از این کتیبه از بین رفته و در دوره‌ی صفوی با خط محمدرضا امامی، تجدید و ترمیم شده است (میرجعفری، ۱۳۸۸: ۱۳۰). در دو طرف این ایوان دو مناره‌ی کاشیکاری شده جلب توجه می‌کند که بسیار زیبا و قابل توجه است (امامی، ۱۳۷۵: ۱۴۷؛ داندل، ۱۳۸۷: ۷۷؛ میرجعفری، ۱۳۸۸: ۱۳۰)

می‌توان گفت موثرترین اقدام قوام‌الدین در معماری بنا استفاده از کاشی معرق است. به جز در زیر نیم‌گنبد که با گچ سفید پوشیده شده و زیر گنبد که نقاشی شده است، همه‌ی سطوح بیرونی و نمایان بنا را با این نوع کاشی پوشانده‌اند. بر روی مناره‌ها، قطعات تزئینی کوچک از کاشی، درون زمینه‌ی آجری کار گذاشته شده، درحالی که در پوشش سطح دیواره‌ها، اجزا و نقوش تزئینی (آجر و کاشی) چند سانتیمتر بالاتر از زمینه‌ی کاشی معرق قرار گرفته است (داندل، ۱۳۸۷: ۷۷؛ پوپ، ۱۳۷۰: ۱۹۸). سطح گچی سفید گنبد بزرگ، با اشکال گیاهی و مستطیل شکل با کتیبه‌های کوتاه تزئین شده‌اند (ویلبر، ۱۳۷۴: ۴۶۰). درگاه این مسجد ادامه شیوه سمرقند و عبارت از قوسی در داخل قوسی دیگر است که سطح پیش آمده و اریب متوالی، بر عمق و نیرومندی آن می‌افزاید (پوپ، ۱۳۶۵: ۲۳۹).

از مشخصه‌های این مسجد باید به منبر آن یعنی منبر صاحب الزمان اشاره کرد که برخی تاریخ ساخت آن را اواخر دوره صفوی و عده‌ای قرن نهم هجری می‌دانند، که دیدگاه دوم به واقعیت نزدیک‌تر می‌نماید؛ چرا که ممکن نیست مسجدی با این عظمت بدون توجه به ساخت منبر برای آن ساخته شده باشد و دیگر این که شباهت سبک ساخت این منبر به منابر اهل و نیز شباهت شکل ظاهری آن با منبر مسجد جامع نائین و مسجد جامع گرگان به دیدگاه دوم نزدیک است. منبر

توسط عباسقلی خان بیات، حاکم نیشابور در سال ۱۱۹۵ ق. است. در دو طرف ایوان شمالی دو سنگ نوشته از زمان شاه عباس صفوی به تاریخ ۱۰۲۱ ق. نصب است که حاکی از بخشش و تخفیف مالیات اهالی است (مقری، ۱۳۵۹: ۵۷-۵۶).

تصویر ۵. مسجد جامع نیشابور

۳-۳- مسجد شاه

بنای این مسجد با تزئینات زیبایش که در جوار مسجد گوهر قرار دارد را به دوره‌ی شاهرخ نسبت می‌دهند. مسجد دارای گنبدی بزرگ و نیز دومناره و فضایی مناسب است. با توجه به متن کتیبه‌ی ایوان آن که به خط ثلث و با کاشی سفید در متن اجوردی نقش گرفته پایان بنای مسجد در سال ۸۵۵ق. بوده است. در این کتیبه نام سازنده‌ی بنا شمس الدین محمد تبریزی ثبت شده است (جوادی، ۱۳۶۳: ۴۴۰؛ میرجعفری، ۱۳۸۸: ۱۳۱).

تصویر ۶. نمایی از گنبد و مناره‌های مسجد شاه

مزبور از چوب گلابی و گردو ساخته شده و در ساخت اولیه آن میخ به کار نرفته است. منبر صاحب الزمان شامل قسمت‌هایی چون عرشه منبر، چهارچوب، دو لنگه در ورودی و... است. ارتفاع منبر از زمین تا عرشه ۷/۵۰ متر و دارای چهارده پله می‌باشد. این منبر در سال ۱۳۲۵ ش. توسط استاد حیدر نیکنام گلپایگانی به مدت پنج سال ونیم و در زمان تولیت میرزا محسن طاهری بر مسجد گوهرشاد تعمیر شد. طاهری برای جلوگیری از آسیب دیدگی منبر اطراف آن را با میله‌های آهنی محصور کرد و قسمت پایین آن را شیشه قرار داد. در حال حاضر منبر را در محفظه شیشه‌ای مستحکم و شفاف قرار داده‌اند (حسینی، ۱۳۸۹: ۱۳۷-۱۳۶).

تصویر ۳. منبر صاحب الزمان

۳-۲- مسجد جامع نیشابور

این مسجد یکی از آثار باستانی شهر نیشابور محسوب می‌شود که بنا بر سنگ نوشته‌ای که اکنون بر پایه شبستان ضلع جنوبی مسجد نصب است، بانی و تاریخ بنای آن پهلوان علی بن یزید و زمان بنای مسجد سال ۸۹۹ ق. بوده است. مدفن بانی مسجد در زاویه شمال شرقی قرار دارد. مساحت کلی آن حدود ۷۰۵۰ متر مربع است که متجاوز از ۴۵۹۰ متر مربع آن زیر بنا و بقیه، صحن مسجد را تشکیل می‌دهد. این مسجد از جمله مساجد دو ایوانی است و از مصالح بکار رفته در آن می‌توان به آجر اشاره کرد. دو ایوان شمالی و جنوبی دارای آجرکاری و طاق‌های زیبا است که ایوان جنوبی، بزرگترین و زیباترین ایوان و دارای ۱۹/۵ متر ارتفاع است. بر بالای محراب ایوان جنوبی جامع نیشابور بر روی سنگ اشعاری نقش شده که حاکی از تعمیر مسجد

۱۶ حجره و در مجموع دارای ۳۲ حجره است. ورودی مدرسه در ضلع شمالی است که با تزئینات جالبی از کاشی، معرق و نقوش گل و بوته پوشیده بوده که به مرور زمان قسمت‌های زیادی از این کاشی‌ها از بین رفته‌اند (پوپ، ۱۳۷۰: ۱۹۸-۱۹۷؛ مقری، ۱۳۵۹: ۱۰). نمای جبهه ورودی از سه بخش سردر میانی، مجموعه طاق‌نماها در طرفین سردر شامل سه طاق نما در هر سمت که طاق‌نمای میانی از بقیه عریض‌تر، بلندتر و کم-عمق‌تر است و برج‌هایی در گوشه‌های بنا تشکیل شده است (دانلد، ۱۳۸۷: ۸۱).

تصویر ۸. پلان مدرسه مدرسه غیاثیه

در چهارزاویه بنا چهار اطاق با سقف گنبدی درپوش ساخته شده که با کاشی‌های معرق و مقرنس‌های گچی تزئین یافته است. دو اطاق زاویه شمال شرقی و شمال غربی بزرگتر از سایر حجره‌ها بوده و به احتمال زیاد به عنوان مسجد و مجالس وعظ و بحث استفاده می‌شده است. ازاره‌های ایوان‌ها و حجره‌های طبقه هم‌کف از سنگ‌های مرمر ساخته شده بود (مقری، ۱۳۵۹: ۲۰۱). آنچه در این مدرسه قابل ملاحظه است، وجود چهار برج مدور در چهار گوشه‌ی مدرسه است که با کاشی‌های رنگین و معرق تزئین شده و قسمت بالای آن‌ها فرو ریخته است (یاوری، ۱۳۸۸: ۱۵۴؛ پوپ، ۱۳۷۰: ۱۹۸). در مورد تزئینات کلی بنا باید بگوییم که قطعات بی‌لعباب به عنوان زمینه‌ی طرح‌ها همراه باریکه‌های سفال لعابدار و همچنین در قسمت‌هایی کاشی معرق به کار رفته است، کاشی معرق به طور فراوان برای نماهای آشکار و

تصویر ۷. تزئینات گنبد و مناره مسجد شاه

۴-۳- مدرسه غیاثیه خرگرد

مدارس عهد تیموری که از مراکز علمی خراسان بزرگ به شمار می‌آمدند، بخش اعظم بناهای تاریخی این عهد را تشکیل می‌دهند. تزئینات به کار رفته در مدارس عصر تیموری چشم هر بیننده‌ای را به خود خیره می‌سازد. این بناها بیشتر چهار ایوانی و در دو طبقه، دارای حجره‌هایی برای طلاب ساخته شده‌اند. مدرسه غیاثیه خرگرد یکی از مهمترین بناهای تاریخی دوره تیموری است که در سال ۸۴۸ق. بنیان گردیده است. بنا از لحاظ هیئت ساختمانی، تزئینات و فنون طاق زنی بدیع آن بارز و مشخص می‌باشد (ویلبر، ۱۳۷۴: ۱/۴۴۸).

این بنا در روستای خرگرد در ۴ کیلومتری شهرستان خواف قرار دارد. کلمه‌ی غیاثیه از نام بانی مدرسه خواجه غیاث الدین پیر احمد خوافی، وزیر شاهرخ گرفته شده و بنای آن توسط دو تن از معروف‌ترین معماران عهد تیموری به نام‌های خواجه قوام‌الدین و غیاث‌الدین شیرازی صورت گرفته است. این مدرسه به صورت چهار ضلعی و دارای چهار ایوان بزرگ به پهنای ۴/۵ متر و ارتفاع ۱۱ متر می‌باشد. ساختمان مدرسه به صورت دو طبقه ساخته شده و در هر طبقه

عبارت است از: ... قداسست هذه العماره فی ایام دولت سلطان الاعظم ظل الله فی الارضین معیث المسلمین ابن المظفر شاهرخ بهادر سلطان فلذا... ملکه و سلطانه باهتمام الامیر الاعظم غیاث الدین یوسف خواجه بهادر دامت برکاته تقبل... منه فی محرم سنه ثلاث و اربعین و ثمانمائه.

این مدرسه مقابل مدرسه پریزاد و در حاشیه‌ی بازار قدیمی مشهد، معروف به زنجیر قرار داشته است. بانی بنا، آن را به عنوان مدرسه و آرامگاهی خانوادگی احداث و وقف طلاب علوم دینی کرده بود. از آنجا که این مدرسه دارای دو در، در شرق و غرب آن بوده به مدرسه-ی دو در مشهور شده است. مدرسه از نوع مدارس چهار ایوانی، در زمینی به مساحت ۵۰۰ مترمربع با ۳۲ حجره در دو طبقه بنا و دارای چهار اطاق گنبد دار گوشه‌ای است (پسندیده، ۱۳۸۳: ۱۶؛ جوادی، ۱۳۶۳: ۱/۴۴۰).

مدرسه دودر دارای دو گنبد در دو زاویه‌ی غربی و جنوبی است که بر گنبد جنوبی کتیبه‌ای دارای چند بیت شعر به خط ثلث باقی است. «هزار نقش برآرد زمانه و نبود یکی چنان که در آئینه تصور ماست. بدست ما چو از این حل و عقد چیزی نیست بعیش ناخوش و خوش گر رضا دهیم رواست. بزیر گنبد خضرا چنان توان بودن/ که اقتضای قضاها ی گنبد خضر است...». در زیر گنبد جنوبی سنگ قبری است که اطراف آن آیه الکرسی نگاشته شده و از نوشته‌های دیگر آن مشخص می‌شود که مدفن بانی مدرسه است (مقری، ۱۳۵۹: ۱۲؛ امامی، ۱۳۷۵: ۱۵۱). از تزئینات فراوانی که در این بنا به کار رفته است باید از کاربرد کاشی معرق، برای اسپرها در کتیبه‌های روی سردر ورودی و پوشش گنبد‌های خارجی جنوبی و غربی و همچنین کاشی‌های هفت‌رنگ و آجر لعابدار آبی روشن در گنبد‌ها اشاره کرد.

در ایوان‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. بالای ازاره‌ها، دیوارهای مسجد و تالار معروف به تالار وعظ، دارای طرح‌های هندسی منقش بوده که به رنگ‌های سبز، آبی، زرد و قرمز به عمل آمده است. گنبد این مدرسه در برگرفته‌ی هشت پنجره است و تکه‌های شیشه‌ای که از تالار وعظ به دست آمده، نشان می‌دهد پنجره‌های گنبد دارای شیشه‌های رنگارنگ بوده است (ویلیبر، ۱۳۷۴: ۱/۵۰؛ داند، ۱۳۸۷: ۸۱).

تصویر ۸ نمایشی از طاق نماها مدرسه غیاثیه

خرگرد

به نظر می‌رسد که طرح بنا، شبیه طرح مدرسه گوهرشاد در هرات است، دوگنبد خانه که در جبهه پشتی بنا و در قسمت بیرونی گوشه قرار گرفته شبیه به گنبدخانه مقبره گوهرشاد هرات است. همچنین کارهای صورت گرفته روی نماهای اصلی و برجستگی برج‌های گوشه ساختمان عینا در مدرسه الغ بیک در بخارا لحاظ شده است (ویلیبر، ۱۳۷۴: ۱/۴۵۱). شباهت این بنا با مسجد گوهرشاد را می‌توان در نقوش اسلیمی، هندسی و گیاهی که با رنگ‌های مختلف آبی، زرد، سبز و سفید به کار رفته، مشاهده کرد. برای پوشاندن دهانه‌ی تالار، رسمی‌بندی به کار برده‌اند و فضای میان قوس‌های مجاور را با طاق ضربی پوشانده‌اند. این طاق‌ها به سبک و سیاق طاق‌های مقبره گوهرشاد است اما طاق‌زنی در مدرسه غیاثیه یک گام پیشرفت داشته است (داند، ۱۳۸۷: ۸۲).

۵-۳- مدرسه دو در (امیر سیدی)

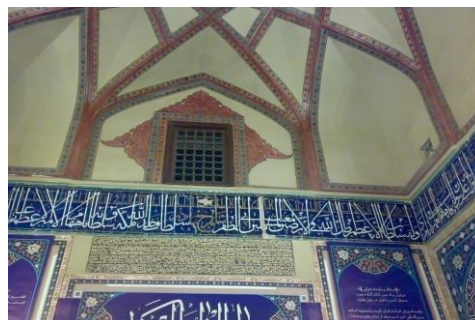
این مدرسه با توجه به کتیبه‌ی معرق آن، در سال ۸۴۳ق. بنا شده است (امامی، ۱۳۷۵: ۱۵۰). کتیبه سردر

تصویر ۱۰. مدرسه بالاسر

۷-۳- مزار شیخ احمد جامی

از دیگر بناهای مورد توجه در دوره تیموری می-توان به آرامگاهها اشاره کرد که معرف سبک معماری این عصر است و مزار شیخ احمد جامی، زیارتگاه قاسم انوار لنگرود تربت جام، مزار نظام الدین عشق آباد فریمان، مزار و مسجد شاه سنجان رشتخوار، آرامگاه علامه شهرستانی درگز و بقعه شاهزاده سلطان محمود قوچان از جمله آنهاست. در ادامه به معرفی دو آرامگاه شیخ احمد جامی و زین الدین ابوبکر تایبادی پرداخته خواهد شد. ابونصر احمد بن ابی الحسن معروف به جامی در سال ۴۴۰ ق/۱۰۴۹ م. در نامق ترشیز (کاشمر) به دنیا آمد و در سال ۵۳۶ ق/۱۱۴۲ م. درگذشت. مجموعه آرامگاه وی که در داخل شهر تربت جام قرار دارد شامل مسجد کرمانی، مسجد سلطان سنجر و گنبد فیروزشاهی است. مدفن شیخ جامی در محوطه بنا و جلوی ایوان قرار دارد. محل قبر با طول و عرض ۵ و ۲ متر با آجر و گچ ساخته شده که با نرده‌ای سنگی در بر گرفته شده است. در دو سمت غرب و جنوب این نرده اشعاری نوشته شده که تاریخ ۱۰۱۲ ق/۱۶۰۴ م. را نشان می‌دهد. به نظر می‌رسد تاریخ مزبور زمان ساخت نرده باشد. ایوان مزار که ۲۷ متر ارتفاع دارد از زیباترین قسمت‌های بناست که با کاشی‌های معرق دوره صفوی پوشیده شده است. بر پایه‌های ایوان، کتیبه‌ای با خط ثلث نقش بسته که سوره مبارکه تبارک الذی نوشته شده و در سمت بالای ایوان کتیبه‌ی دیگری در زمینه کاشی لاجوردی وجود دارد (خراسان سرزمین

تصویر ۹. تزئینات داخلی مدرسه دودر

هستی و ایوان‌های حیاط با تزئینات گچ‌بری چون طرح‌های هزارباف، اسپرهای نقوش هندسی، خطوط کوفی و نوارهای خطاطی عالی پوشیده شده است. در داخل گنبدخانه‌ی جنوبی هنوز پاره‌ای نقاشی‌های اصلی به جای مانده است. طرح ترئینی گنبد نقش خورشیدی است با دوایر متحدالمركز شامل ترنج‌هایی که به صورت اشعه‌ی خورشید تنظیم یافته و از راس گنبد منشعب می‌شوند و در واقع نمایش سمبولیک نظام عالم هستی می‌باشد. پوشش کاشی فعلی حیاط احتمالاً مربوط به تعمیرات دوره‌ی صفوی است که جانشین ترئینات مشابه تیموری شده است (ویلبر، ۱۳۷۴: ۴۶۶/۱).

۶-۳- مدرسه پریزاد

این مدرسه که از قدیمی‌ترین مدارس علمیه‌ی مشهد است در سال ۸۲۰ ق. در زاویه جنوب غربی حرم مطهر و مقابل مدرسه دو در بنا شده است. بانی آن بانویی به نام پریزاد از ندیمان گوهر شاد آغا بوده که پس از ساخت بنا آن را وقف طلاب علوم دینی کرد (شیبانی، ۱۳۷۷: ۱۳؛ جوادی، ۱۳۶۳: ۴۴۰). این مدرسه از مدرسه دودر کوچکتر و دارای بنایی دو طبقه است. ایوانی که به عنوان ورودی حیاط مدرسه به کار رفته کم عمق است و گنبدی پشت ایوان جنوب شرقی قرار دارد. گنبد دیگری نیز در جنوب غربی مجاور آن است (ویلبر، ۱۳۷۴: ۴۶۴).

تصویر ۱۲: گنبد فیروزشاهی

۸-۳- آرامگاه مولانا زین الدین ابوبکر

تایبادی

بنایی که بر مزار زین الدین ابوبکر تایبادی ساخته شد از دیگر آثار به جای مانده از عصر تیموری است. زین الدین ابوبکر یکی از شخصیت‌های برجسته قرن هشتم و معاصر با تیمور بوده که در سال ۷۹۱ق/۱۳۸۹م. وفات یافت. آرامگاه وی در جنوب غربی تایباد، در ابتدای جاده تایباد به خواف واقع شده است. این بنا شامل یک گنبدخانه مربع‌شکل، گنبدی بلند و ایوان است (خراسان سرزمین نور، ۱۳۷۸: ۸۴). در ضلع شمال شرقی ورودی صحن سردری آجری است. صحن محوطه با آجر فرش شده و در اطراف آن حجره‌هایی قرار دارد. مقبره شیخ زین الدین در فضای جلو ایوان در محوطه کوچکی که با سنگ محصور شده قرار دارد و درخت پسته کهنسالی بر آن سایه افکنده است (مولوی، ۱۳۸۲: ۱۰۸). در اطراف قبر، دو لوح سنگی خاکستری رنگ، یکی بر روی قبر و دیگری بر بالای سر آن به صورت افراشته، قرار دارد^۱ (دایره‌المعارف بناهای تاریخی ایران، ۱۳۷۸: ۵۹). در دو طرف ایوان بنا، دو طاق نما در دو طبقه ساخته شده است. بر روی پایه‌های ایوان، کتیبه‌ای قرار دارد که از پایه سمت راست شروع شده و پس از طی جبهه فوقانی در پایه سمت چپ به پایان می‌رسد. این کتیبه با خط ثلث به رنگ زرد در زمینه

۱. ابوبکر بن شیخ احمد بن (شیخ محمد بن) شیخ محمود بن شیخ سهیل تایبادی وفات یوم پنجشنبه سلخ محرم ۷۹۱.

نور، ۱۳۷۸: ۳).

تصویر ۱۱. ایوان آرامگاه شیخ جامی

در سه ضلع ایوان، سه درب چوبی وجود دارد. درب منبت کاری شده اسپر ایوان به محوطه زیر گنبد باز می‌شود که اطاقی است مربع به ضلع ۸ متر و کتیبه‌ای کمربندی هر چهار ضلع را فراگرفته که تاریخ آن ۷۶۳ق/۱۳۶۲م. است. زیر سقف گنبد با رسمی‌بندی‌های گچی مزین شده است. درب ضلع غربی ایوان به محوطه‌ای سرپوشیده راه دارد که قبری در آن قرار دارد و احتمالاً متعلق به ملک غیاث الدین کرت، پادشاه هرات و بانی ایوان و صفیه روضه شیخ احمدجام است. در قسمت جنوب این محوطه اطاق دیگری است که قبر میریحی قادری است و لوح آن تاریخ ۱۲۳۶ق/۱۸۲۱م. را نشان می‌دهد. در قسمت جنوبی این اطاق نیز مسجد جامع قرار دارد که شامل ایوانی طولانی و دو شبستان بزرگ است. درب ضلع شرقی ایوان به مسجدی منتهی می‌شود که به مسجد کرمانی معروف است. در شمال غربی ایوان نیز بنایی با گنبدی کاشیکاری شده قرار دارد که گنبد فیروزشاهی نامیده می‌شود و احتمال می‌رود از بناهای خیریه جلال الدین فیروز شاه است (مقری، ۱۳۵۹: ۱۰۷-۱۰۵؛ خراسان سرزمین نور، ۱۳۷۸: ۸۳).

۱. بر روی سنگ قبر نوشته شده است: هذا مرقد مرحوم قطب الاقطاب مولانا شیخ زین الدین ابابکر بن شیخ علی بن شیخ

هشت ضلعی است و نمای بیرونی آن استوانه‌ای شکل و با هشت ستون جسمی که حاصل یک گیلویی پهن پیش آمده‌ای است، مشخص گردیده است. گیلویی نواری را مرکب از تعدادی قوس بر پا داشته که رئوس آن‌ها به طرزی بارز جلو آمده تا دنده‌های بام را بر پا دارند (ویلبر، ۱۳۷۴: ۳۹۸). بر راس بنا گنبدی از نوع مخروطی قرار گرفته که با کاشی‌های لاجوردی و فیروزه‌ای در نوارهای افقی تزئین یافته است. داخل بنا سنگ قبری به طول ۱۱۰ و عرض ۵۰ و به ارتفاع ۴۰ سانتی متر وجود دارد که با خط ثلث و نسخ نقره شده، ولی خواندن آن میسر نیست (مقری، ۱۳۵۹: ۳۵).

تصویر ۱۴. میل اخنگان

سردر منفرد برج دارای یک چهار چوب ساده‌ی مستطیل شکل است. درون بنا اضلاع تا سطح گیلویی به جز دو طاق‌نما و درگاه ورودی، بدون تزئین است. گیلویی را یک نوار کتیبه‌ای قرآنی مشخص می‌کند و از هر صفحه هشت ضلعی بالای کتیبه، قوسی جناغی با دو نیم‌رخ برخاسته که راس آن به سمت جلو پیش‌چینی شده به طوری که قوس‌های مذکور یک اطاق کوکبی داخلی را تشکیل می‌دهند. سطوح دیوارهای خارجی با سطح زیرگیلویی با پوشش مخصوص تزئینی مرکب از آجر تراش در داخل ملاط پوشیده شده و در داخل

کاشی معرق نوشته شده است. در داخل ایوان بر روی سه ضلع، کتیبه بزرگ دیگری به خط ثلث و در زمینه کاشی معرق نوشته شده است که بنا بر نوشته انتهای آن، این بقعه در زمان شاهرخ بهادرخان به اهتمام پیراحمد بن اسحاق خوافی پایان یافته است. شاهکار هنر معرق دوره تیموری را می‌توان در این کتیبه مشاهده کرد (زمرشیدی، ۱۳۸۵: ۶).

تصویر ۱۳. ایوان آرامگاه

محوطه زیر گنبد به صورت چهار ضلعی و سقف آن با رسمی‌بندی‌های زیبا با سنگ مرمر ساخته شده و به وسیله کاشی به اشکال غیر منظم تقسیم شده است (مقری، ۱۳۵۹: ۱۰۹). اهمیت این بنا بیشتر در کتیبه‌های تاریخی زیبا، کاشیکاری‌ها و حواشی آن است که گویای نکات ظریف هنری و مشخصات خاص دوره تیموری است (امامی، ۱۳۷۵: ۱۴۷؛ دست پاک، ۱۳۹۰: ۱۵۷). در چهار گوشه بنا، چهار پلکان واقع است که به حجره‌های طرفین ایوان و پشت بام راه دارد و ورودی آن‌ها از بیرون بناست. فضای داخلی بنا در گذشته از طریق درگاه‌های شمالی و جنوبی نیز به بیرون راه داشته که امروزه مسدود است (دایره المعارف بناهای تاریخی ایران، ۱۳۷۸: ۵۹).

۳-۹- میل اخنگان

این بنا که در ۲۲ کیلومتری شمال مشهد و بر کناره ی جاده‌ی توس به پاژ قرار دارد (مقری، ۱۳۵۹: ۳۶) و به به اعتقاد برخی محل مقبره گوهر تاج خواهر گوهر شاد آغا است (همان، ۳۴). میل اخنگان از داخل

حیدریه، در ۴۳ میلی مشهد، در نزدیکی روستای هور قرار دارد. بنا مستطیل شکل است و ورودی فعلی در ضلع مقابل جاده است. رواقی مرکب از طاق‌نماها، اویان‌های حیاط را به هم مربوط می‌کند. حیاط بزرگ مستطیل شکل دارای سه ایوان محوری در سه ضلع است. تالار سرپوشیده به وسیله چهار جرز مربع بهانه دهانه مربع تقسیم می‌گردد. طاق‌های گنبدی شکل مستقر بر روی قوس‌های متکی که مانند پلی روی زوایائی دهانه زده شده، بام تالار را تشکیل می‌دهد. روی دهانه مرکزی یه گریو هشت ضلعی قرار داشته که که گنبد مرکزی را حمل می کرده است. روی ورودی تالار یک لوحه‌ی سنگی حجاری شده قرار دارد که تاریخ بنای ساختمان را بیان می‌کند. سبک طاق‌زنی در تالار سرپوشیده با سال ۸۸۰ق. مطابقت می‌کند. قوس‌های متکی این بنا را می‌توان با قوس‌های مدرسه دو در مشهد قابل مقایسه دانست (ویلبر، ۱۳۷۴: ۴۸۱).

تصویر ۱۶. رباط سفید

۳-۱۲- کاروانسرای سنگ بست

از دیگر بناهای مربوط به عصر تیموری باید از کاروانسرای سنگ بست نام برد که امیر علی شیر نوایی آن را نزدیک ویرانه‌های رباط ارسلان جاذب (۳۸۷/۹۹۷) بنا کرد که بر سر شاهراهی واقع بود که مرو را به نیشابور و طوس را به هرات وصل می‌کرد (ویلبر، ۴۸۲: ۱۳۷۴).

ملاط با فشار عناصر کاشی یک طرح لوزی شکل به وجود آمده است (ویلبر، ۱۳۷۴: ۳۹۸) که این عناصر کاشی تزئینی عبارتند از: کاشی‌های ستاره‌ای، کاشی‌های صلیبی، کاشی‌های گلدار، کاشی‌های لعابی به رنگ‌های آبی روشن و آبی سیر. اطراف سردر را قابی مستطیلی شکل مرکب از کاشی لعابی دربر گرفته و در مقایسه این بنا با دیگر آثار این دوره می‌توان گفت که هرچند طاق کوبی داخلی تعمیر شده‌اند از لحاظ نوع به طاق‌های خرگرد و تایباد شبیه است ولی به پرکاری آن‌ها نیست (همان، ۳۹۹).

۳-۱۰- چهارطاقی سنگبر

این بنا در ۱۸ کیلومتری شمال شرقی مشهد قرار دارد. معماری بنا مشتمل بر اطاقی است چهار ضلعی که هر ضلع آن بیش از ۶ متر طول داشته و گنبدی نسبتاً مدور بر فراز آن قرار گرفته است. ساختار بنا در نمای بیرونی شامل چهار درگاهی به صورت طاق دار بوده که به دلیل وضعیت فعلی تشخیص ورودی اصلی ممکن نیست.

تصویر ۱۵. چهارطاقی سنگبر: پایه‌های بنا

در عصر تیموری به ساخت کاروانسراها و رباط‌ها نیز توجه می‌شده و شاهد بناهای متعددی از این دست در خراسان هستیم که از آن جمله باید به کاروانسرای رباط سفید، کاروانسرای سنگ بست، کاروانسرای رباط عشق، کاروانسرای رباط قلی و رباط کال جنگی خواف اشاره کرد.

۳-۱۱- کاروانسرای رباط سفید

این کاروانسرا بر سر راه جاده مشهد به تربت

آب انبار میان ده نیز نام برده می‌شود. آب انبار خطیب متشکل از سردر ایوانی شکل، پلکان و مهمترین بخش آن یعنی مخزنی مربع شکل است که مکان ذخیره آب بوده است. مرمت سقف با چوب و بام‌سازی و شیب‌بندی از مرمت‌های انجام شده روی بنا است. تزیینات آجری خفته راسته پیشانی ایوان ورودی و تزیینات زیر تویزه ایوان و بدنه دیوار چشمگیر است (ابراهیم بای، ۱۳۹۲-۱۲۳:۱۳۹۲)

۴- نتیجه‌گیری و پیشنهاد

تیموریان به ایجاد بناهای متعدد اهتمام ویژه‌ای داشتند و در این راستا از طرح و شیوه‌ی معماری متداول دوره‌های قبل بهره بردند. از نظر تزیینات بنا، این دوره از ادوار مهم اسلامی است که در نتیجه توجه و تشویق حکمرانانی چون تیمور و شاهرخ و نیز دیگر شخصیت‌های این دوره که در ساخت بناهای متعدد نقش داشتند، شکوفا گردید. شیوه‌ی تزیین با کاشی معرق در عهد تیموری حکایت از آن دارد که هنرمندان این دوره در شیوه‌ی تزیینی به حد اعلا‌ی مهارت دست یافته بودند، به طوری که در کمتر دوره‌ای این چنین تزیین کاشیکاری مشاهده شده است. بناهایی چون مسجدی گوهرشاد مشهد، مدرسه‌ی غیاثیه خرگرد و همچنین بناهای ساخته شده در بخارا و هرات، نشان دهنده‌ی برجستگی هنر کاشیکاری و کاربرد آن در بناهای مذهبی است. در بیشتر بناهای این دوره بر خاصیت عمودی بودن بنا تأکید شده است که این خصوصیت بیشتر با استفاده از برج‌های مدور در گوشه‌های بناها پدید می‌آید. این گونه تزیینات از نخستین مشخصه‌های دوران تیموری است. در بیشتر بناهای این دوره بر خاصیت عمودی بودن بنا تأکید شده است که این خصوصیت بیشتر با استفاده از برج‌های مدور در گوشه‌های بناها پدید می‌آید. این گونه تزیینات از نخستین مشخصه‌های دوران تیموری است. همچنین از چشمگیرترین نتایجی که از این دوره می‌توان دریافت، میزان بناهای عظیم و سترگی است که در این عهد

تصویر ۱۷. رباط سنگ بست

از دیگر آثار به جای مانده از عصر تیموری در خراسان آب‌انبارها هستند و از جمله آن‌ها آب انبار شاهزاده قاسم انوار تربت جام، آب انبار خواجه یار خواف، آب انبار شاهزاده‌های شیرخانه، آب انبار نشتیفان، آب انبار جوجوی، آب انبار سلطان شکریار، آب انبار سیجاوند و آب انبار خطیب می‌باشد.

۱۳-۳- آب انبار سیجاوند

از جمله بناهای عصر تیموری در خراسان باید به آب‌انبارها اشاره کرد. آب‌انبار سیجاوند یکی از این گونه بناهاست که در ابتدای روستای سیجاوند قرار دارد و دارای نقشه‌ای چهارگوش است که چهار دژگاه در چهار سوی آن بنا شده است. ورودی آب انبار در ضلع شمالی قرار دارد. در سمت چپ و راست ایوان دو درگاه قرار داشته که طاق و دیوار شرقی ایوان از بین رفته و تنها دیوار غربی ایوان، ورودی و درگاه آن باقی مانده است. ارتفاع این ایوان نزدیک هفت متر بوده که آنچه از آن باقی مانده ۶ متر است. مخزن چهارگوش به عنوان مهم‌ترین بخش آب‌انبار، با طاق و کاربرد چهار فیلگوش پوشانده شده است. مصالح اصلی به رفته در این آب انبار، سنگ، آجر و ساروج است (ابراهیم بای، ۱۳۹۲: ۶۲-۶۰)

۱۴-۳- آب انبار خطیب خواف

از دیگر آب‌انبارهای عصر تیموری، آب‌انبار خطیب خواف است که احتمالاً به دلیل نزدیکی به مسجد خطیب بدین نام خوانده شده است که از آن با عنوان

که نمونه‌ی آن در کتیبه‌های کوفی، نسخ و ثلث به رنگ
طلایی در زمینه کاشی‌های آبی مشاهده می‌شود.

ساخته شد، ایوان‌ها و سردرهای بلندی که با کاشی‌های
معرق زیبا تزئین شده‌اند و گنبد‌های پیازی شکل که
بیشتر با کاشی‌های لاجوردی تزئین شده‌اند از
مشخصات خاص این دوره است. همچنین معماری عصر
تیموری را می‌توان اوج کاربرد رنگ در معماری دانست

۷- منابع

۱. ابراهیم بای سلامی، مهری، (۱۳۹۲)، بناهای تاریخی خواف از صدر اسلام تا پایان دوره ی قاجار، دانشکده الهیات شهید مطهری مشهد.
۲. امامی، نصرالله. (۱۳۷۵) «فرهنگ و میراث فرهنگی/ نگاهی به هنرهای اسلامی دوره ی تیموری»، مشکوه، (۵۳)، ۱۶۷-۱۴۵.
۳. پسندیده، محمود، (۱۳۸۳)، «چهار مدرسه موقوفه از دوره ی تیموریان و صفویان»، وقف میراث جاویدان، ش ۴۷ و ۴۸.
۴. پوپ، آرتور اپهام، (۱۳۶۵)، معماری ایران، ترجمه کرامت الله افسر، یساولی فرهنگسرا.
۵. پوپ، آ (۱۳۷۰)، معماری ایران، ترجمه غلام حسین صدری افشار، فرهنگان، چاپ دوم.
۶. جوادی، آسیه، (۱۳۶۳)، معماری ایران، ج ۱، به قلم ۳۳ پژوهشگر ایرانی، انتشارات خوشه.
۷. حسینی، سید حسن (۱۳۸۹) «منبر صاحب الزمان مسجد گوهر شاد»، مشکوه، ۱۳۸۹، ش ۱۰۶.
۸. خراسان سرزمین نور (۱۳۷۸)، با همکاری استانداری، مشهد: سازمان برنامه و بودجه و اداره کل میراث فرهنگی خراسان.
۹. داندل، ویلبر، (۱۳۸۷)، «قوام الدین شیرازی (معماری دوره ی تیموریان)»، ترجمه هدیه نوریخس، گلستان هنر، ش ۱۳.
۱۰. دایره‌المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی (بناهای آرامگاهی). (۱۳۷۸). چاپ دوم، پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
۱۱. دست پاک، فاطمه. (۱۳۹۰). خراسان بزرگ در عصر تیموریان، مشهد: بدخشان.
۱۲. دوپولو، پاپا. (۱۳۶۸). معماری اسلامی. ترجمه حشمت جزنی، چاپ اول، تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
۱۳. زمرشیدی، حسین. (۱۳۸۵). دوره های شکل گیری کاشی کاری معرق در بناهای ایران. رشد آموزش هنر، (ش ۸)، ۴-۸.
۱۴. شبیانی، عبدالرضا (۱۳۷۷)، سیمای وقف در خراسان، انتشارات سنگال.
۱۵. کاوسی، ولی الله (۱۳۸۹). بازسازی آثار معماری در دوره ی تیموریان. تاریخ و تمدن اسلامی، (ش ۱۲)، ۱۲۹-۱۰۷.
۱۶. مقری، علی اصغر (۱۳۵۹). بناهای تاریخی استان خراسان، مشهد: انتشارات اداره کل فرهنگ خراسان. مولوی، عبدالحمید (۱۳۸۲)، آثار باستانی خراسان، ج ۱، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
۱۷. میرجعفری، حسین (۱۳۸۸)، تاریخ تیموریان و ترکمانان، تهران: سمت، چاپ هشتم.
۱۸. ویلبر، دونالد نیوتن، گلمبک، لیزا. (۱۳۷۴). معماری تیموری در ایران و توران، ج ۱، ترجمه کرامت الله افسر و محمد یوسف کیانی، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.

۱۹. یآوری، حسین (۱۳۸۸)، *سیری در هنر و معماری ایران*، تهران: سیمای دانش.

		نحوه ارجاع به این مقاله:
ابراهیمی، الهه. (۱۳۹۹). میراث معماری تیموری در خراسان، شهرسازی ایران، ۳ (۴)، ۱۱۷-۱۳۰.		
COPYRIGHTS		
Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Iranian Urbanism Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).		
URL: https://www.shahrsaziiran.com/1399-3-4-article9/		